

ПАЗАРЪТ НА ТРУДА И БЕДНОСТТА В БЪЛГАРИЯ - ОТНОВО ОБЕКТ НА КРИТИКИ ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ

Любен Томев*

На 26.02.2016 г. Европейската комисия (ЕК) публикува *Доклад за България за 2016 г., включващ задълбочен преглед относно предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси*. Докладът за България поставя страната ни, заедно с Хърватия, Франция, Италия и Португалия, в категорията на държавите членки с установени „прекомерни дисбаланси“. Основното заключение от анализа на задълбочения преглед гласи:

Поради натрупаните задължения България е предмет на дисбаланси, свързани с нестабилността на финансовия сектор и голямата корпоративна задлъжнялост. Корекцията се усложнява допълнително поради напрежението на пазара на труда. Тези дисбаланси създават уязвимост от неблагоприятен шок, който може да има вредни последици за функционирането на икономиката в краткосрочен и средносрочен план.

Какви са аргументите, които стоят зад тази най-обща констатация, доколко основателни са те и реалистични ли са оценките за напредъка по изпълнение на Специфичните препоръки за страната от 2015 година? Отговор на тези въпроси очакваме от правителството и актуализираната *Национална програма за реформи* в рамките на Европейския семестър. Затова в настоящия анализ ще се ограничи само в коментар по разделите за пазара на труда, бедността и социалното изключване.

* Доктор по икономика, директор на Института за социални и синдикални изследвания на КНСБ (ИССИ); e-mail: ltomev@citub.net.

Възстановяването на пазара на труда показва положителна тригодишна тенденция, но темповете са крайно недостатъчни, за да се почувства осезателно подобрене в заетостта. ЕК акцентира отново върху структурните дефекти на пазара на труда, които основно са свързани с разминаването между търсене и предлагане на работна сила и се индикират от високия относителен дял на дълготрайната безработица (около 60%), ниските равнища на заетост сред младежите (23%), слабоквалифицираните работници (31%), селското население (55%), ромите (22%). Тези структурни предизвикателства действително застрашават ефективното приспособяване на работната сила към изискванията на пазара на труда, но те не бива да се абсолютизират, защото търсенето на труд е все още слабо и изпитва цикличното въздействие на плахото икономическо възстановяване. Слабата частно-инвестиционна активност свидетелства за несигурна икономическа конюнктура, неблагоприятна финансова и кредитна среда, но и за наличието на бюрократични, корупционни и административно-процедурни пречки, което впрочем е отразено в доклада с акцент върху инвестиционните предизвикателства и необходимите реформи.

Фундаменталното предизвикателство пред пазара на труда и икономиката на България обаче е огромният демографски натиск, който идва от застаряването на населението и емиграцията на предимно млади, високообразовани и квалифицирани хора в активна възраст. Поради това **възстановяването на заетостта** е твърде противоречив процес. При целевата група от населението на 15 - 64-годишна възраст коефициентът на заетост (КЗ) се приближава сравнително бързо до предкризисните данни от 2008 г., след като беше преодолян абсолютният минимум от 2011 г. (табл. 1).

1. Брой заети лица (хил.) и коефициент на заетост (%) във възрастовия диапазон 15 - 64 години по тримесечия на 2008 и 2015 година

2008 - 2015 г.	I тримесечие	II тримесечие	III тримесечие	IV тримесечие
Заети 2008 г.	3238.6	3315.7	3360.3	3310.3
Заети 2015 г.	2894.8	2955.5	3044.1	2999.6
Разлика заети	-343.8	-360.2	-316.2	-310.7
КЗ 2008 г.	62.6	63.9	65.0	64.3
КЗ 2015 г.	61.0	62.4	64.5	63.7
Разлика в КЗ	-1.6	-1.5	-0.5	-0.6

Източник: НСИ. Наблюдение на работната сила (www.nsi.bg).

Трябва да се има предвид обаче, че тези относителни данни са силно повлияни от намаляващия брой на населението, който участва в знаменателя на коефициента. Общо за периода 2008 - 2014 г. намалението на населението е с 404 хил. души, а във възрастовия диапазон 15 - 64 години разликата е още по-фрапираща - минус 497 хиляди. В абсолютни величини броят на заетите (15 - 64 години) през четвъртото тримесечие на 2015 г. е 2999.6 хил. в сравнение с 3310.3 хил. през същото тримесечие на 2008 година. Това означава, че възстановяване на пазара на труда във вида от 2008 г. е немислимо, а структурните и демографските проблеми ще се задълбочават,

ако не се предприемат адекватни спешни мерки за подобряване на количествените и качествените параметри на работната сила.

Констатацията на ЕК, че производителността на труда в България е най-ниската в ЕС, отново служи като аргумент за „застрашаващ конкурентоспособността бърз ръст на реалната работна заплата”. Пропуска се обаче фактът, че ако за целия преходен период 1990 - 2015 г. БВП е нараснал в реално изражение с 43.5%, то реалната средна работна заплата изостава с минус 3.6%, а реалната минимална работна заплата - с минус 7% спрямо 1990 година. Дори в периода след 2000 г. няма еднозначна тенденция на успоредно нарастване на производителността на труда и на реалната цена на труда. Това се дължи както на силното влияние на производителността на труда от равнището на заетост и преобладаващо екстензивните фактори на икономически растеж, така и на непоследователната политика на доходите, липсата на култура и традиции в колективното трудово договаряне, което като цяло води до трудно управление и регулиране на протичащите процеси - в повечето случаи в ущърб на наемния труд. Затова и в стандарт на покупателна способност (СПС) заплащането на труда изостава с 10 процентни пункта от БВП на глава от населението (пак в СПС) спрямо средните равнища на ЕС-27 (табл. 2).

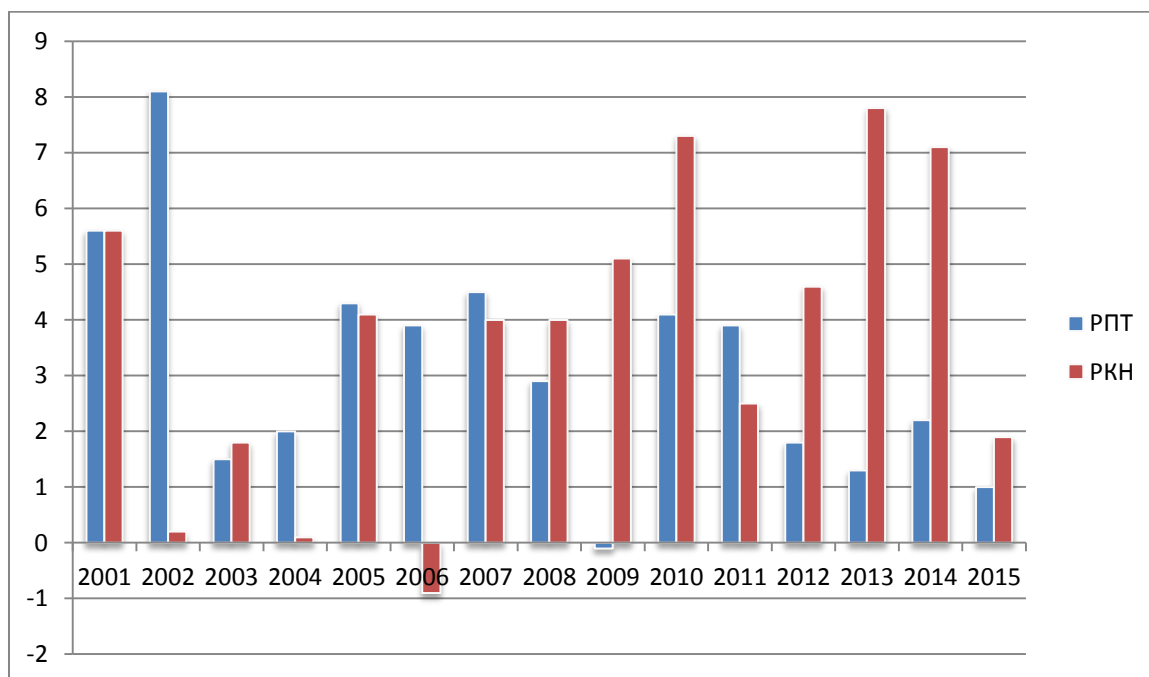
2. Брутен вътрешен продукт и компенсация на наемния труд в България (ЕС-27 = 100)

Година	БВП на глава от населението в СПС	Компенсация на един нает в СПС
2004	35	22
2005	37	23
2006	38	23
2007	40	24
2008	43	26
2009	44	28
2010	44	31
2011	46	33
2012	47	35
2013	47	37

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Неравномерността в тенденциите се вижда от данните във фиг. 1. Темповете на изменение на реалната производителност на труда тотално се разминават с тези на реалната компенсация на наетите, при това в различни посоки - до 2008 г. почти изцяло в полза на производителността на труда, а след това в полза на компенсацията на наетите.

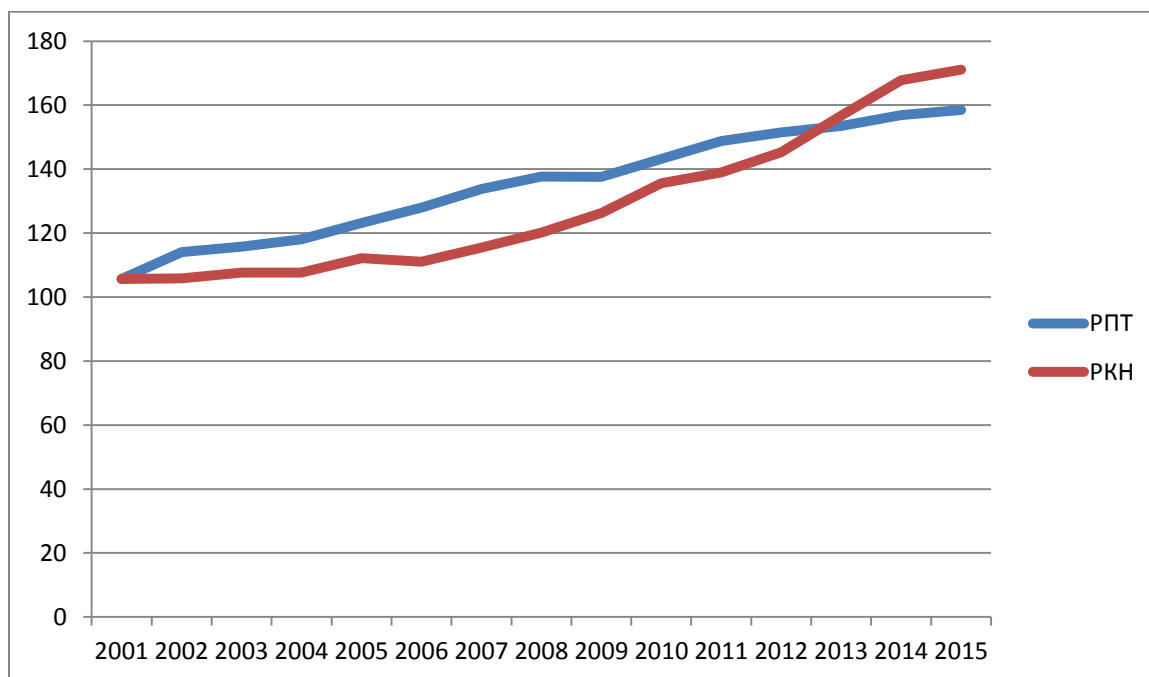
Фиг. 1. Темпове на изменение на реалната производителност на труда (БДС на един зает) и на реалната компенсация на наетите (компенсация на един нает) - в % спрямо предходната година

Източник: НСИ. Макроикономическа статистика (www.nsi.bg).

Очевидно регулиране в краткосрочен план е невъзможно, т.е. трябва да се следват средносрочни и дългосрочни тенденции. От данните във фиг. 2 става ясно, че от 2001 г. насам базисните индекси очертават ярък превес на производителността на труда - тренд, който се обръща чак през 2013 година. И тук резонно възникват два въпроса - с какво толкова ръстът на заплатите застрашава конкурентоспособността на българската икономика и не е ли в по-голяма степен опасна за социалния мир обратната тенденция, която преобладаващо наблюдаваме през последните 25 години?

Фиг. 2. Индекси на нарастване на реалната производителност на труда (БДС на един зает) и на реалната компенсация на наетите (компенсация на един нает) - 2000 г. = 100.0

Източник: НСИ. Макроикономическа статистика (www.nsi.bg).

Впрочем в раздела за бедността се подчертават силните социални неравенства и че доходите на най-богатите 20% са почти 7 пъти по-високи от тези на най-бедните 20% - печална рекордна позиция на България в ЕС въпреки „непрекъснатото увеличаване на минималната работна заплата и растежа на медианните доходи”.

Анализът на пазара на труда в Доклада на Комисията е силно икономизиран, без да се обръща никакво внимание на проблема с разпределението и преразпределението на създавания продукт, който реално съществува и вследствие на който делът на компенсацията на наемния труд в БВП през продължителни периоди се задържа под 40%, като едва в последните две години достига 41 - 42% - далеч под средноевропейските стойности.

В този раздел могат да се открият съществени противоречия и неясни тези, например:

- Разходите за труд продължават да бъдат най-ниските в ЕС въпреки скорошните увеличения.

- Въпреки че заплатите също са се увеличили леко, през 2014 г. техният дял в общите разходи за труд е намалял до 84%.

- Ако тенденцията на растеж на номиналните заплати над **предвиденото (?)** продължи, това може да е признак за наличие на евентуален риск за балансирания растеж и конкурентоспособността.

Рискът за конкурентоспособността изобщо не следва да бъде коментиран в подобен аспект, защото средната заплата в първите години на кризата се

повишава от структурните изменения в заетостта, а в последните две години - от засиленото търсене и назначаване предимно на квалифицирана работна сила и конкурентния натиск на цената на труда в общия европейски трудов пазар.

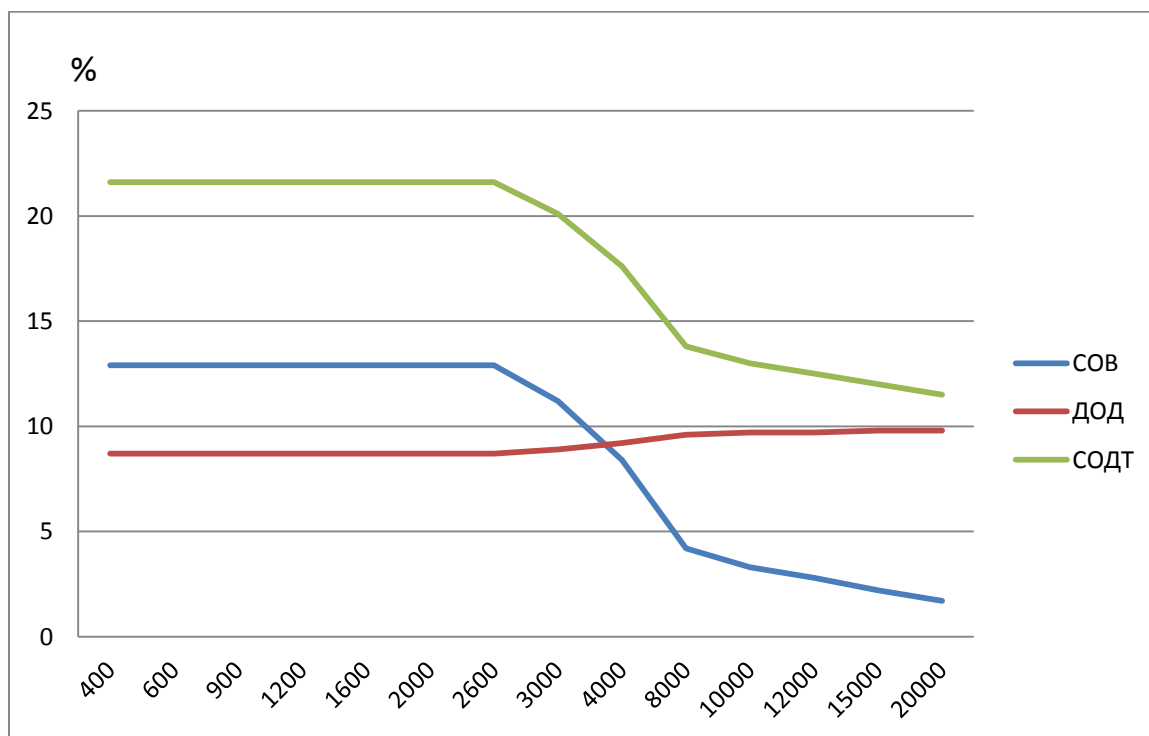
Проблемът с липсата на правила и насоки за определяне на минималната работна заплата е реален и той вече от осем години е поставян от социални партньори и експертни среди, вкл. и с конкретни предложения. Истината е, че трудно се сближават позициите на синдикати и работодателски организации, някои от които дори лансират екстравагантното за страна като България предложение - законоустановената минимална работна заплата (МРЗ) да отпадне. По-скоро приемливо е минимални работни заплати да се договарят по икономически дейности в рамките на ежегодния цикъл на договаряне на минималните осигурителни доходи (МОД), но предвид ниския обхват на постигнатите договорености (около 45%) и липсата на представителство на социалните партньори в редица браншове отпадането на националната МРЗ ще има катастрофални последици. Показва го опитът дори на страна като Германия, която поради бързо снижаващото се покритие с колективни трудови договори беше принудена да въведе (макар и на две стъпки) МРЗ за страната.

Тезата на ЕК за силен натиск на МРЗ и ефект в посока свиване на кривата на разпределение на работните заплати възприемам като хипотетична, тъй като никой не може да каже колко точно са реално работещите на МРЗ, а истината е, че растат и средните, и високите доходи от труд. Освен това няма надеждни актуални статистически данни за разпределението на индивидуалните работни заплати, тъй като само провеждащото се през четири години *Изследване на структурата на работната заплата* подава такава информация, а тримесечната и годишната статистика за средната работна заплата, вкл. и по икономически дейности, се базира на общия фонд изплатени работни заплати и броя на наетите лица.

По отношение на МОД вече няколко поредни години аргументирано (вкл. и с емпирични изследвания) български експерти доказват, че няма негативен ефект върху заетостта на нискоквалифицираните работници и че предимствата на този механизъм са много по-значими (особено за фиска и стабилизирането на социалноосигурителните системи) от недостатъците (възможни по-ниски действителни заплати от МОД). Такива изолирани случаи може да има в някои икономически дейности и в сивия сектор. Но в никакъв случай това не може да бъде обичайна практика, водеща до регресивно данъчно облагане за нископлатените групи.

Комисията по-скоро трябва да обърне внимание върху факта, че при наличието на плосък 10% данък общ доход (ДОД) и максимален осигурителен доход (понастоящем 2600 лв.) общата данъчно-осигурителна тежест придобива регресивен тренд в доходния диапазон над 2600 лв., което е изключителен реверанс към богатите слоеве в обществото и в ущърб на средните и бедните прослойки (фиг. 3). В този привилегирован режим попадат над 102 хил. души, или 3.9% от трудово осигурените лица (данни на НОИ за 2014 година).

Фиг. 3. Относителен дял на социалноосигурителната вноска (СОВ) и на данък общ доход в brutния размер на трудовото възнаграждение, обща социалноосигурителна и данъчна тежест (СОДТ)

Източник: Собствени изчисления.

Констатациите на ЕК за тежки проблеми с дълготрайната безработица, обезкуражените лица, младите „нико в заетост, нико в образование и обучение” (NEET’s) са резонни. Правилни са препоръките за по-ефективни мерки, но и следва да се подчертае, че правителството вече няколко поредни години е замразило националното финансиране за активни политики на пазара на труда (АППТ) на една и съща величина - 73 млн. лева. Присъединявам се също към заключението, че малкият обхват на обезщетенията за безработица и съответно на мерките за активизиране намалява наличната подкрепа за безработните да се върнат на работа.

Анализът в раздела „Бедност и социално изключване” се базира изцяло на резултатите от изследването SILC на Евростат. Общият извод е, че основно предизвикателство за България остава високият относителен дял на хората в риск от бедност и социално изключване, както и задълбочаващите се неравенства. Особено притеснителни са два факта: първо, че България е трайно в челото на европейската класация по почти всички показатели за бедност и социално изключване, и второ, че междуременно излезлите вече данни за 2015 г. показват **по-нататъшно влошаване на двата показателя за доходно неравенство:**

- За диференциация - Коефициентът на Джини от 35.4 за 2014 г. нараства на 37.0 през 2015 година.

- За поляризация - S80/S20 съотношението на дохода на най-богатите 20% към дохода на най-бедните 20% от 6.8 през 2014 г. достига 7.1 през 2015 година.

Констатациите в Доклада по отношение на най-рисковите групи за монетарна бедност са верни и те се потвърждават от години наред - безработни, едночленни домакинства, самотни родители с деца на издръжка, домакинства с три и повече деца. Според мен обаче между посочените като рискови групи - децата на възраст от 0 до 17 години и ромското население - има определена връзка и тя се нуждае от пояснение. Между тях е налице припокриване, защото самото измерване на бедността е в домакинствата - т.е. няма домакинства с бедни деца и богати родители, и обратно. В случая този сравнително голям дял на бедните деца идва от високия относителен дял на бедните ромски домакинства, които като правило са с повече от три деца.

Това, на което трябва да се обърне обаче сериозно внимание, е изводът на ЕК, върху който отдавна се акцентира у нас:

Една от основните причини за високата бедност са ниските размери на социалните трансфери и слабата ефективност на системата за социално подпомагане. Освен че относителният дял на тези разходи е изключително нисък в сравнение с останалите европейски страни (както е посочено от ЕК), ефектите са много ясно установими от разликите между равнището на монетарна бедност след и преди социалните трансфери (с включени пенсии). Тази разлика за България е около 5 - 6 процентни пункта, докато средно за ЕС-28 е около 9 - 10 процентни пункта, а за някои северноевропейски страни достига 14 - 15 процентни пункта. Това на практика означава, че ефектът от социалното подпомагане за намаляване на бедността е много слаб, т.е. социалните трансфери извеждат много малка част от социално слабите граждани над границата на бедност, в преобладаващия случай те трайно остават под нея.

В отговор на посочените предизвикателства и отправените от ЕК препоръки следва да се предприемат допълнителни мерки и инициативи освен прилаганите досега:

1. Икономиката се нуждае спешно от свежи инвестиции - за стимулиране на растежа и за разкриването на нови работни места. Във връзка с това е необходимо:

- Стимулиране на вътрешното търсене и инвестиционната активност чрез мерки за повишаване на доходите и подобряване на бизнес средата и икономическия климат.

- Активизиране на държавната инвестиционна политика в рамките на разумни фискални параметри и дългови инструменти за по-бързото и успешно възстановяване на българската икономика и създаване на нова, трайна заетост.

- Разработване и реализиране на проектни предложения по прозорец „Инфраструктура и иновации” на Европейския фонд за стратегически инвестиции (ЕФСИ) по *Плана Юнкер* за възстановяване и развитие на инфраструктурни и индустриални сектори.

2. В ускорен порядък България трябва да ратифицира Конвенция 131 на Международната организация на труда (МОТ), на чиито базисни принципи да се разработи и приеме от социалните партньори механизъм за определяне на МРЗ за страната. За подобряване на социалния диалог е необходима логистична подкрепа от страна на правителството и обвързване на колективното трудово договаряне на всички равнища в една ясна и последователна нормативно-процедурна рамка.

3. Ежегодното автономно договаряне на МОД да се надгради с успоредно договаряне на МРЗ по икономически дейности, за да се елиминират всякакви съмнения за негативно влияние на МОД върху заетостта на нискоквалифицираната работна сила, появата на случаи на „надосигуряване” и „регресивно облагане”. Данъчната система трябва и може да се промени на стъпки с оглед минимизиране на рисковете за фиска, като първоначално се възприеме необлагаем минимум до размера на МРЗ за страната и се въведат повече елементи на семейно подоходно облагане.

4. Официалната линия на бедност трябва да се използва активно при разработването и приемането на различни механизми за реализирането на политики в сферата на социалното подпомагане, прилагането на минимални социални стандарти и минимални доходи. Подобрената ефективност на системата на социално подпомагане преминава през окрупняване на програмите и преминаване към принципа на допълване на дохода в домакинствата.

5. Във връзка с либерализацията на цените на електроенергията - да се разработи и прилага микс от политики за преодоляване и превенция на „енергийната бедност”, обхващащ:

- повишаване на обхвата и обема на енергийното подпомагане;
- въвеждане на добри европейски практики, вкл. „статут на защитен клиент”;
- осигуряване на консултантски услуги в регионите;
- субсидирани цени при доставка и монтаж на „интелигентни измервателни уреди” за уязвими потребители;
- разширяване на правителствената Програма за саниране на жилищни блокове;
- определяне на стандартен праг на топлинна изолация за отдаваните под наем жилища;
- въвеждане на данъчни стимули за собствениците, инвестиращи в енергийна ефективност и спестяването на енергия.

6. За постепенно преодоляване на структурните дефекти на пазара на труда и в отговор на динамично изменящите се потребности е много важно да се ускори преминаването от пилотна към приложна фаза на дуалното професионално образование, като към него се изгради и втори стълб на професионално, продължаващо през целия живот обучение. Създаването на секторни фондове за обучение и квалификация, управлявани с участието на социалните партньори, разкрива много добри възможности в тази посока.